

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА

І. В. Пантелейчук*

ХАРИЗМАТИЧНИЙ ФАКТОР ЯК СКЛАДОВА ІМІДЖУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Сучасний стан розвитку української держави характеризується складними і суперечливими процесами. Затяжна політична криза, обумовлена неспроможністю влади вирішувати насущні соціальні, економічні, культурні проблеми спричинила загострення ситуації у суспільстві. На рівні колективного безсвідомого з'являється нагальна потреба в харизматичному керівникові країни. Саме наявність даної потреби актуалізує дослідження впливу харизматичного фактору на формування іміджу державного службовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що науковою розробкою даної проблематики займається когорта фахівців. Зокрема, російський дослідник В. М. Шепель визначає імідж як візуальну привабливість особистості¹. Аналіз складових даного визначення дозволяє зробити висновок, що ключовим словом у визначення іміджу є “особистість”. На думку С. Л. Рубінштейна, особистість — це здатність людини займати певну життєву позицію, реалізувавши в ній основні особистісні функції: буття, незалежності і автономності, рефлексивності, самостійності, відповідальності тощо².

В. М. Шепель трактує імідж як чарівливість, зазначає, що вона синонімічна харизмі³. Науковець стверджує, що, як правило, успішно стає та людина, яка від природи наділена харизматичними якостями. Німецький психолог Г. Лебон визначає чарівливість, як домінування певної ідеї над розумом людини, що не дає можливості їй бачити предмети в їх справжньому світі і паралізує будь-які судження про них⁴.

На нашу думку, зазначені вище особисті якості людини стають очевидними завдяки адекватному візуальному ефекту, вербальній і невербальній поведінці, актуалізації в поведінці особистісної домінанти і характерологічних рис, а також особливому харизматичному феномену, який умовно називають “сянням”, або “флюїдністю”.

Аналіз наукових праць дозволив зробити висновок, що визначення іміджу державного службовця часто тотожне терміну “харизма”.

Слово “харизма” походить від давньогрецького слова “*charista*”, яким у давньогрецькій міфології називались богині краси та витонченості і означає “винятковий дар, властивий людині”. У Давній Греції люди, які володіли харизматичними якостями, вважались обраними, яким боги допомагали та сприяли у здійсненні їхніх прагнень. У свою чергу, дослідниця Н. С. Корабльова вважає, що поняття “харизма” було запозичене з ранньохристиянської літератури, і означає “богонатхненність”⁵.

© Пантелейчук І. В., 2009

* докторант Національної академії управління при Президенті України (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент

¹ Шепель В. Имиджология: секреты личного обаяния. — Маркетинг, 1997. — С. 183.

² Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М.: Педагогика, 1989. — Т. 1. — 485 с.

³ Шепель В. Имиджология: секреты личного обаяния. — Маркетинг, 1997. — С. 184.

⁴ Лебон Г. Психология масс. — Минск: Харвест, М.: Аст, 2000. — С. 47.

⁵ Корабльова Н. С. Багатомірність ролівої реальності: ролі і маски — лик і личина. — Х.: ХНУ, 2000. — С. 241.

До наукового обігу поняття харизми, харизматичного керівника ввів німецький соціолог М. Вебер. Він писав: “Відданість харизмі пророка або вождя на війні, або видатного демагога в народному зборі, або в парламенті означає, що людина подібного типу вважається внутрішньо “покликаним” керівником людей, що останні підкоряються йому не через звичай або традиції, а тому, що вірять в нього. Правда, сам “вождь” живе своєю справою, “жадає здійснити свою працю”, якщо він тільки не обмежений і пихатий вискочка. Саме до особи вождя і її якостей відноситься відданість його прихильників: апостолів, послідовників, тільки вірних йому однопартійців”⁶. На думку М. Вебера, такий правитель в очах його підданих наділений надлюдською магічною силою, підноситься над повсякденністю, відрізняється від простих смертних.

Вчений розробив класифікацію типів лідерів, до якої ввів поняття “харизматичного лідерства”. На його думку, харизматичне лідерство походить своїм корінням в традиційне суспільство. Лідери, наділені харизматичними рисами найчастіше з’являються в країнах, які знаходяться в стадії розвитку, тому що там міра розповсюдження харизматичних очікувань населення значно вища, ніж у розвинутих країнах. Дослідник підкреслює, що лідери подібного типу з’являються, як правило, в “смутий час”, в критичні періоди розвитку суспільства.

Особливою ознакою харизматичного типу лідерства є те, що він ґрунтується на вірі і емоціях, що саме по собі здатне створювати ситуацію сліпого поклоніння мас, продукувати умови, коли індивідуальні якості лідера відіграють другорядну роль у формуванні його харизми. Деякі дослідники вкладають у поняття харизми негативний сенс, стверджуючи при цьому, що харизматичне лідерство особливо характерне для тоталітарних, або авторитарних політичних режимів. Як свідчить історія ХХ ст., практично всі тоталітарні режими спиралися саме на харизматичний тип політичного лідера (Ленін, Сталін, Гітлер, Тіто, Кім Ір Сен тощо). До того ж цей тип спричиняє культ особи — крайню, максимально завищену оцінку функцій і ролі політичного лідера в історії, яка виникає внаслідок непомірної концентрації політичної, економічної і соціальної влади в руках певної людини, а також жорсткої залежності підлеглих не від результатів своєї праці, а від прихильності начальства. У поєднанні з постійною тоталітарною ідеологічною обробкою населення така ситуація, відображаючись у масовій свідомості, породжує в людей віру в надзвичайні здібності правителя, страх і рабську покірність. Але в той же час, на думку М. Вебера, харизматичний лідер у кризовий період розвитку суспільства здатен стати генератором його революційного оновлення⁷.

З іншої точки зору, світова практика свідчить про наявність харизматичних якостей у політичних лідерів, які явно не претендують на ліквідацію демократичних устроїв в своїх державах. В якості прикладів таких лідерів можна назвати М. Тетчер, Ш. де Голля, Ф. Рузвельта, У. Черчілля, К. Аденауера. Ці видатні політичні діячі, без сумніву, володіли високою мірою заповзятості, вмінням знайти правильне рішення в складній ситуації, максимально цілеспрямованістю, і „залізною” волею.

У процесі аналізу феномену харизматичного лідерства ми з’ясували, що, як правило, харизматичний керівник з’являється в кризові періоди. Це пов’язане з тим, що суспільство відчуває потребу у появі лідера, який би міг піднятися над корпоративними груповими інтересами, згуртувати націю і запропонувати їй програму виходу з кризи. Відомі випадки, коли харизматичний авторитет зміцнював собою легальну легітимність (Ф. Рузвельт). У той же час, відсутність екстремальних умов не виключає можливість появи харизматичних лідерів, що асоціюються у масовій свідомості з сильним типом особистості, здатним добиватися поставлених завдань. Харизматичний авторитет, крім того, вимагає постійного підкріплення — це можуть бути успіхи антикризової програми, ріст добробуту, успіхи у зовнішній політиці, інакше зв’язок лідера і послідовників слабшає, а сам політик втрачає популярність.

Варто зазначити, що кожен державний службовець, особливо високого рангу хотів би володіти харизматичною популярністю. Але у той же час не кожен з них володіє яскраво вираженими особистими якостями. У цьому випадку його команда починає працювати над створенням штучної харизми. З цією метою використовуються міфи,

⁶ Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990. — С. 125.

⁷ Там же. — С. 126.

покликані закріпити його богообраність та велике призначення. Це може проявитися і в детальній увазі до усіх етапів життєвої біографії державного діяча, в нагородженні його різними почесними званнями та нагородами.

Дослідники А. Ф. Гуцал та С. Л. Недбаївський також констатують той факт, що харизма — один із найважливіших аспектів політичного лідерства, який характеризується активним проявом і демонстрацією енергії, що здатна “пробуджувати” архетип⁸. Харизматики домагаються величезної влади над людьми головним чином за рахунок “використання” психічної енергії мас, яка криється у глибинних пластах підсвідомого. Це може досягатися через фізичні прояви, через занурення в масові емоції і дії тощо. На думку К. Юнга, фактично кожний, хто одержує можливість свідомого контакту зі своїм несвідомим і сприймає його природу, мимоволі впливає на своє оточення. Він зачаровує і водночас підкорює⁹. Учений вважає, що акмеологічна характеристика особистості лідера передбачає наявність у нього таких якостей, як інтуїція, воля, впевненість у собі, активність і цілеспрямованість, здатність до психологічного зараження (персональний магнетизм), емоційно-вольова стійкість, психологічна захищеність, рефлексивність, креативність, прогностичність, які можуть стати очевидними через зовнішні прояви. Історичні факти переконливо стверджують, що якщо державний діяч не володіє харизмою, то він не має сильного впливу на народ, на відміну від харизматичного керівника.

Обговорюючи феномен харизми, дослідники акцентують увагу на двох аспектах: *міфологічному*, який базується на етимології слова “божественний, надприродний”, і *комунікативному*, пов’язаному з виробленням необхідних особистих якостей, які зазвичай трактуються людьми як незвичайні, надлюдські. Можливо, тут варто розглянути питання про природні здібності людини, які в одному випадку розуміються як вроджені здібності, а в іншому — як знання певних способів діяльності, які дають можливість добиватися поставленої мети.

У розумінні харизми державного діяча ми виходимо з дискусійності даної проблеми і пропонуємо свій варіант її трактування. На нашу думку, інтерпретація поняття “харизма” не може бути однозначною і однопорядковою. Можливо, правильніше було б говорити про “харизму природню” — харизму першого порядку, і “харизму штучну” — харизму другого порядку. Перша — об’єктивна, постійна, незмінна характеризується заповзятістю, цілеспрямованістю і волею (тут доречно використовувати термін Ф. Ніцше “воля до влади”). Друга — суб’єктивна, тимчасова, змінна. Вона включає в себе риси, що впливають на підсвідомість людей, викликають у них захоплення і “пестять слух” натовпу. Особливість харизми другого порядку полягає в тому, що вона може руйнуватися тими ж способами, якими створювалася, або “вмирати” в результаті розчарування в кумирі. Варто зазначити, що штучна харизма не може існувати без наявності у лідера рис природної харизми. Більш того, штучна харизма, як правило, з’являється тільки тоді, коли її носій вже досяг вершини влади. Тут важливими є дві обставини. По-перше, “харизма природна” може впливати не на всю сукупність електорату, а на певну його частину, тобто сприяти формуванню вірного оточення лідера, яке, у свою чергу, формує харизму другого порядку. По-друге, “харизма штучна” може виникнути як за ініціативою самого лідера, так і “зусиллями” більшості електорату, що обумовлено певним збігом обставин.

Будь-який амбіційний політик, який претендує на отримання владних повноважень, повинен володіти “харизмою природною”. Її відсутність робить неможливою успішну участь політика в боротьбі за владу. Здійснення “харизматичної влади” або боротьба за владу певним політиком, який володіє штучною харизмою, яка створена більшою мірою електоратом, ніж командою політика, можлива за наступних об’єктивних умов: важкий економічний стан країни; труднощі, викликані ходом ринкових перетворень; непослідовно здійснювані демократичні реформи; ностальгія населення за минулим економічним і політичним устроєм країни і устроєм життя; низький рівень політичної культури населення; слабкість функціонуючих на момент вибору політичних інститутів суспільства; неспроможність влади вирішувати нагальні проблеми і непопулярність опозиційних сил, що діють в політичному полі країни.

⁸ Гуцал А. Ф., Недбаївський С. Л. Політичний лідер в історичному інтер’єрі [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.niurr.gov.ua.

⁹ Юнг К. Аналітична психологія. — СПб.: Палантир, 1994. — 132 с.

Розглядаючи питання щодо технології вироблення харизматичних рис, варто зазначити, що ядром харизми виступає комунікація, яка включає в себе риторичну компетентність, вміння використовувати паралінгвістичні засоби і володіти харизматичною тілесністю, яка в нашому розумінні не зводиться до навичок невербальної комунікації. У зв'язку з цим постає завдання в переході від формування проектного делегування до формування харизматичних якостей державного діяча.

З метою вироблення у державного службовця харизматичних якостей використовуються різні технологічні прийоми, серед яких можна назвати такі, як: “екстремальна готовність”, “спектакль що запам'ятовується”, “ідеологія спасіння”, “оновлення”, “демонстративна самостійність”, “ефективна утилізація невдач”, “прийти зі сторони”, “відрізнитися від інших”, “здивувати прибічників”, “перемогти ворогів”, “придумати ритуал” тощо. Варто зазначити, що сучасні іміджтехнології, використовуючи засоби масової інформації, дозволяють підмінити природну харизму штучною, тобто реальність підмінюється свого роду зрежисованою грою, спектаклем.

За нашими спостереженнями, під час виборчих кампаній в Україні іміджева робота з кандидатом зводиться у кращому випадку до підгонці його візуального образу до очікувань електорату, вивченням деяких мовних кліше і роботі психолога, який регулює емоційний стан кандидата. У той же час, недостатня увага приділяється опрацюванню внутрішніх особистісних установок кандидата, виробленню харизматичних рис і адекватного типу риторичної самопрезентації, роботі з його тілесністю і психологічною компетентністю.

Таким чином, проаналізувавши вплив харизматичного фактору на формування іміджу державного службовця, ми можемо зробити висновок про виконання “харизматиками” своєрідної рольової дії, що їм виділитись з середовища “пересічних” людей. Людина, яка наділена харизматичними рисами має надзвичайні, видатні здібності вести за собою, підпорядковувати собі інших.

Характеризуючи імідж державного службовця можна застосувати визначення, яке дається в словнику В. І. Дала: “образ, у якому проглядається особисте достоїнство людини”¹⁰. Людина, яка наділена довірою людей і вирішує їх долю, без особистої позиції і особистого достоїнства викликає подив.

Стаття рекомендована до друку кафедрою філософії та методології державного управління Національної академії управління при Президентіві України (протокол № 11 від 20 травня 2008 року)

¹⁰ Даль В. И. Толковый словарь русского языка. — М.: Рус. яз., 1989. — Т. 2. — С. 213.